625, Chelsea Cloisters,
London, SW 3

1945 november 18

Igen tisztelt Professzor ur,

Még a háboru alatt, amikor először nyilt alkalmam az Irástudók Felelősségéről irt kötetét elolvasnom, irtam Önnek egy hosszu, angol nyelvü levelet Moszkvába, a Szövetséges Kormányok mellé kirendelt Szovjet-Nagykövetség szives közvetitésével. Tekintettel azonban az akkori zavaros időkre - s olyan körülményekre, hogy a cimét sem tudtam, csak a nyomda nevét másoltam ki a kötetből - már akkor föltettem s fölteszem ma is, hogy levelem nem jutott el Önhöz. Egy és más abból, amit akkor irtam, persze már aktualitását vesztette, bár a lényege nem. Azzal, hogy az egészet eljuttassam Önhöz, nem óhajtanám fárasztani. De most, hogy a közvetetlen kapcsolat Anglia és Magyarország közt már, hogy ugy mondjam, kikocsonyásodóban van, ha teljesen helyre nem állt is még: szeretném ezt az alkalmat megragadni arra, hogy köszönetet mondjak azért a szerető és értő gondosságért, amellyel kötetében a Szép Szó munkáját elemezte s amelynek értékét természetesen egy csöppet sem csökkenti a szememben az, hogy az elemzése biráló s helyenként, meggyőződésem szerint, helytelenül elitélő. Megengedi, hogy egy-két dologra ennek kapcsán felhivjam a figyelmét? Nem hiszem természetesen, hogy egy vagy akár több levéllel meggyőzhetem - ilyesmi aligha fordult elő a kritika történetében - de legyen szabad remélnem, hogy fog még foglalkozni olyan jelenségekkel, amelyek a Szép Szóval kapcsolatosak s hogy akkor talán figyelembe veheti a szempontokat, amelyeket itt megemlitenék. A figyelembe vétel persze állhat megcáfolásból is; s higyje el, nem jóindulatának megnyerésére, hanem a magam és legközelebbi munkatársaim magatartásának tisztázására mondom, hogy az Ön megrovó birálatából ugyanugy szeretünk okulni, mint az elismerő megjegyzéseiből. De minthogy az az érzésem, szembe-dicséretekkel el van látva /a felszabadulás óta/, inkább a tárgyra térek:

Ön /bocsánat, itt kénytelen vagyok mégegyszer szembedicsérni/ alaposabban tanulmányozta át a Szép Szóban lelhető politikai gondolatokat és célzásokat, mint tudtommal bárki, aki akkor Magyarországon élt és irt - nem véve ki a Szép Szó munkatársait sem. - De ugy látszik, csak későbbi évfolyamaink jutottak el Önhöz, mert sem magának József Attilának velünk való kapcsolatáról, sem általában semmiről, ami még az ő élete során jelent meg a lapban, nem vesz tudomást. Ez kétszeres hiány. Először is azért, mert mellőzi annak az embernek szereplését, akinek a mi megmozdulásunk inditásában, jellege kialakitásában és programja megfogalmazásában legfontosabb része volt. Ezt irodalom-politikai, taktikai meggondolásokból sok helyütt elhallgatják; tudom, Ön nem azért teszi. Én azokkal a meggondolásokkal sem szállok vitába, kivált nem a magam védelmében, mert, ha mint magánember, fájdalmas büszkeséggel gondolok is vissza a kötelékekre, melyek hozzá füztek, mégsem hiszem, hogy attól, ha barátja és szerkesztő-társa voltam, jobb vagy rosszabb iróvá, tisztább vagy tévetegebb szemü gondolkozóvá lettem volna. De az ő nevében, aki tartott arra, hogy minden komolyan leirt és kimondott szavát komolyan vegyék, nem engedhetem meg magamnak azt a szerénytelenséget, hogy mint annak a csoportnak vezére ünnepeltessem vagy ütlegeltessem magam /a kettő sokszor egyre megy/ amelynek ténylegesen ő legalább annyira volt vezére, mint magam. Lehet őt megróni, még géniuszának elismerése közben is, hogy ezzel téves utra lépett, ha ugyan téves volt az az ut - ahogy én rovom meg gondolatban Dosztojevszkit és Balzacot, anélkül, hogy akár az alkotásuk nagyságát vonnám kétségbe, akár elvbarátokká igyekezném őket fátyolozni; s lehet másfelől minket vádolni azzal, hogy szellemi és politikai vezérletre alkalmasnak minősitettünk egy embert, akit már akkor, ezt bevallom, legalább is potenciálisan elmebajosnak tartottunk. Ez utóbbi miatt engem ért is szemrehányás, bár nem irásban, hanem szóban s nem ma, hanem annakidején, amikor olyanok óvtak ettől a társulástól, akik a halála ugy viselkedtek, mintha őt óvták volna. De félek, magam is belemelegszem az irodalom-politikába; elég legyen tehát erről annyi, hogy vállalom a felelősséget az ő társadalmi eszméinek komolyan vétel-éért, még ha emiatt elmegyógyászati feddésben részesülök is; de nem azért, hogy az ő szerepének elsikkasztásával a magamét nagyobbitsam.

Másodszor és főképen pedig azért kár, hogy Ön csak későbbi évfolyamainkat látta, mert éppen a kezdeti idő volt az, amikor programunkat, elveinket aránylag legvilágosabban fogalmaztuk meg. Aránylag, mondom, mert, mint erre Ön is gyakran utal értekezésében, az illegális sajtón kivül nem volt hely, ahol egészen világosan lehetett volna. Ám a cenzura a Szép Szó indulása óta fokozatosan nyomasztóbbra vált; eleinte József Attila is, én is, Gáspár Zoltán is, Fejtő Ferenc is leirhattuk azt, hogy "néparcvonal" és "népfront" s hitet tehettünk mellette - ha némi ködös körül-táncolással is, de leirtuk - később ez már fizikai lehetetlenség volt; legföljebb a soros ügyész szerzett volna tudomást róla, mielőtt a lapot elkobozza /két vagy három napig, már nem emlékszem pontosan az időre, kinyomva